

ДИТИНСТВО ДЕПОРТОВАНИХ КРИМСЬКИХ ТАТАР В УЗБЕКИСТАНІ У 1950-х РОКАХ (за матеріалами спогадів)

У статті на основі усних свідчень депортованих кримських татар розглянуто умови, в яких зростало перше після депортації покоління, що вже не було свідком виселення, його повсякденні практики, побут та сімейні наративи.

Ключові слова: кримські татари, депортація, Узбекистан, дитинство, повсякдення, спогади.

Депортація кримських татар розпочалася 18 травня 1944 р. Офіційним приводом для цього був «колабораціонізм з німецькими та румунськими військами під час окупації Кримського півострова». Незважаючи на те, що з окупаційною владою співпрацювала меншість кримських татар, радянський репресивний апарат було використано для виселення всього народу, включно із жінками, дітьми та людьми похилого віку. Кінцевими пунктами призначення були: Узбекистан (151 083 людини, серед них у Ташкентській області – 56 тисяч, Самаркандській – 32 тисячі, Андижанській – 19 тисяч, Ферганській – 16 тисяч); Урал та Європейська частина СРСР. Загальна кількість депортованих становила 180 014 людей [11, с. 126]. У результаті насильства з боку держави кримські татари стали народом у вигнанні.

Традиційно в історіографії увага приділяється передумовам і причинам депортації, власне виселенню кримськотатарського народу, та його боротьбі за повернення, що вписується в контекст дисидентських рухів у СРСР. Ця фрагментарність досліджень залишає по собі досить велику прогалину, спробою частково заповнити яку і є ця стаття.

Відсутність житлових умов, брак харчування, непристосованість до нових кліматичних умов та швидке поширення хвороб стали причиною важких демографічних наслідків протягом перших років вигнання. Майже в кожній сім'ї хтось помирав від голоду чи інфекційних захворювань. Передовсім це були найуразливіші – діти чи літні люди [2, с. 111]. Чоловіків, котрі були на фронті, після війни відправляли в «трудармію» [12, с. 171]. Вони отримали можливість відшукати свої сім'ї лише після 1948 р. Тоді ж народжуваність перевищила смертність [1, с. 12]. Більшість дітей зростала без такої звичної та необхідної компоненти – без бабусь та дідусів.

Абдураманова Шефіка, 1950 року народження, згадує:

«Бабусь своїх я не пам'ятаю зовсім, вони померли до мого народження в кінці 1940-х від голоду. Ці перші півтора року була найвища смертність, тому що поруч не було чоловіків, були лише жінки, діти і літні люди, вони були беззахисні» [3].

До того ж татари були задіяні на виснажливих сільськогосподарських роботах чи в копальнях [13, с. 100]. Аметшаєва Ревзіє, 1953 року народження, згадує, як бідкалася мама, що не зберегла золотих прикрас для дочок:

«У наших татар було багато золота: коли вони виходили заміж, їм його дарували. Моя мама з братом на другий же день пішли працювати в поле. До обіду вони виконували норму, а після обіду йшли продавати золото. Обмінювали на кукурудзу або на крупу, бо треба було їсти, щоб ніхто не помер. Мама казала потім: “У мене був годинник з трьома кришками. От чому я ці кришки окремо не обмінювала? От і вам щось залишилося б”» [4].

Місця розселення кримських татар дістали назву «спецпоселення» за аналогією з віддаленими районами виселення репресованих та розкуркулених у 1930-х роках. Режим спецпоселення керувався спецкомендатурою. За наказом Президії Верховної Ради СРСР від 1948 р. полишати такі поселення суворо заборонялося. Халілов Джізаїр згадує:

«Я чудово пам'ятаю: я захворів, а рентгену не було, треба було їхати в Алмалик, це 10 км від нас. І мене супроводжувала міліція. Зробити рентген нас не пускали, з нами був озброєний працівник МВС, ще одна жінка. І от у кузові вантажної машини ми їхали в Алмалик» [9].

Як уже було зазначено, наприкінці 1940-х – на початку 1950-х з трудармії стали повертатися

чоловіки. Це суттєво покращило побут. Сім'я Халілових у 1953 р. розпочала будувати власний будинок, і в 1954 р. вже заселилися [9]. Аметшаєва Ревзіє так само пригадує, що в 1953 р. їхня сім'я почала будувати будинок на три кімнати, в одній з яких жив уже одружений старший брат [4].

Родині Маметової Ава-Шерфе, 1953 року народження, пощастило отримати помешкання від дитячого притулку, де працював батько. У цьому будинку розмістилися шестеро дітей і батьки:

«Я пам'ятаю: у нас була одна кімната і стояв такий довгий-довгий стіл. І навколо цього столу повно дітей. І всі вони на папа кажуть “папа”, по-кримськотатарськи “баба”, на маму – “мама”, “ана”. Мені було років п'ятьшість, і я думала: “Невже вони всі мої брати і сестри?”. Я думала, що прийде вечір і вони підуть до себе в притулок, а ті, що залишаться, – це мої рідні брати і сестри. А потім нас на полу вкладали “штабелями”, і я знову не розуміла, хто з них мої рідні» [7].

Хоча не всім так щастило. Більшість продовжували жити в землянках чи бараках, без власного господарства. Абдураманова Шефіка згадує сімейні переповідки, що житло попервах не будували, бо сподівалися, що їх повернуть у Крим [3].

Сім'я Джемілевої Ленури, 1946 року народження, продовжувала мешкати в бараку, де, до речі, жили росіяни, казанські татари та мордвинка. І хоча згодом їхня сім'я вже мала господарство (25 баранів, 1 корова), Ленура стверджує, що дитинство було важким, доводилося працювати на бавовняних полях з квітня до грудня, приємних спогадів з дитинства не залишилося [5].

Абдураманова Шефіка зазначає, що кримські татари працювали на найважчих роботах і їм за це не платили, на відміну від узбеків, що справно отримували платню [3]. А от Аметшаєва Ревзіє згадує:

«Я пішла в 1 клас, саме дозріла бавовна і в перший же день нас відправили збирати її. За 1 кг бавовни давали 2, іноді 3 копійки. І от ми збирали, а потім моя сестра, вона була вчителькою, здавала. Одного разу я отримала 50 чи 60 копійок, і це в 1 класі! Бавовну ми збирали до грудня... Якщо не виконували норму, то на лінійці нас сварили» [4].

Режим спецпоселень почав пом'якшуватися після смерті Сталіна, у 1954 р., та був скасований у 1956 р. Кримські татари отримали можливість вільно переміщуватися по території СРСР, окрім Кримського півострова. Повернення чоловіків та послаблення контролю суттєво вплинули на зміни в побуті. Родини отримували чи будували власне житло, заводили господарство.

Так само менше ставало примусових робіт, їх замінили на сезонне збирання бавовни.

У більшості сімей дорослі працювали: кримські татари цінувалися як фахівці, бо були освічені, володіли російською, мали досвід роботи на керівних посадах до депортації. Таким чином, діти, залишаючись удома, брали на себе частину хатніх обов'язків: від прибирання до догляду за худобою та малечою.

Джемілева Ленура зазначає, що завжди допомагали батькові, відчували цю потребу:

«У нас було господарство: корова та барани, ми з цього перегною ліпили кізяки. Прибирали, прали – лінивими ми не були, працювали, як коні. Була потреба допомогти і полегшити батькам існування. Крали конюшину з поля, тягнули додому... Ось таке дитинство» [5].

У сім'ї Маметових батько намагався перетворити працю на забавку дітей:

«У кожного були свої обов'язки. Я пам'ятаю: у нас був свій городик і батько нам змайстрував усім за розміром лопатки. Горох ми вирощували, кізочки були, ми за ними доглядали» [7].

Голоду вже не було, але бідні дитячі роки – це те, що згадують абсолютно всі респонденти. Доводилося собі в чомусь відмовляти, родини виживали за рахунок господарства.

Наприклад, у сім'ї Аметшаєвих завжди була їжа, але не купували меблі:

«Мої батьки дуже спокійно ставилися до речей. Ми нічого такого не купували. Меблі... На підлозі були якісь матраци, ми на підлозі спали. Але їжа була завжди. Кури, барани, індики... Хто б не прийшов – всіх годували, мама дуже смачно готувала» [4].

Ава-Шерфе згадує:

«Коли батько щось привозив зі смачного, він завжди казав: “Це твоє, а це – твоє”. І ми знали, що це не можна брати, бо це брата чи сестри. Я пам'ятаю: кілька привозив, для нас це було частування. В магазині був шоколад якийсь, але я не знала, що це таке, лише чула. Або побачу на вулиці обгортку, я її... соромно навіть казати... підніму, понюхаю, так хотілося мені шоколаду. А папа був неспроможний – шестеро дітей, і він казав: “У цьому шоколаді черв'ячки повзають, їх не можна їсти”. Ну, привозив карамельки, тому карамелька – це м-м-м-м! Такий запах!» [7].

А в сім'ї Мустафаєвих були вимушені їсти сочевицю, поки будували будинок. Гульсум, 1954 року народження, каже, що тепер бачити її не може. А от оселедець залишився бажаним делікатесом:

«Для нас було свято, коли батько отримував зарплатню. Він купляв топлене масло, кілограм

оселедця, хліб – і для нас це було свято. Мама варила картоплю, папа чистив оселедця, різав. Гот з маслом ми їли. Ми точно знали: якщо папа отримав зарплату, то буде оселедець і картопля» [8].

Більшість з опитаних респондентів не мала дошкільної чи додаткової освіти. У когось були неграмотні батьки, а в когось просто не мали часу. Бабусі-дідуся, якщо вони були, так само не брали участі у вихованні онуків. У дитячий садок не приймали тих дітей, у кого один з батьків не працював. Були випадки, коли ясла відвідували діти віком до 8 років [5]. В Абдураманової Шефіки «не склалося», бо завідувала дитячим садком росіянка [3].

Гостро стояло питання вибору школи для тих, хто погано знав російську, бо в сім'ї використовували татарську. Такі діти зазвичай потрапляли в узбецьку школу, що не відрізнялася високим рівнем освіти. Водночас діти, чий батьки добре знали російську, майже не використовували в побуті татарську і зараз визнають, що їм легше мислити російською, в голові перекладаючи татарською.

Джемілева Ленура згадує:

«Бабуся говорила до нас татарською, а ми відповідали російською. Я думаю російською, формулюю думки. Звичайно, в міру можливостей і татарською. Я дуже багато читала, до 10 років я перечитала всі казки: перські, індійські, узбецькі, російські, німецькі. Класику полюбляла: Драйзера, Бальзака, Золя, Дюма... Я пішла в школу з 6 років, бо добре вже читала. Наш папа, він був партійний, випишував "Правду". І там справа, ось тут, крупним шрифтом друкували урядові повідомлення. Ось це я читала, ніби на трибуні стою» [5].

Абдураманова Шефіка згадує, що замість узбецької її все ж таки віддали в російську школу:

«До школи я не говорила російською, я говорила татарською, і батьки серйозно замислилися, в яку школу мене віддати: в російську чи узбецьку. Навіть уже були готові віддати в узбецьку, аби ми не асимілювалися. І зараз по татарах видно, яку вони школу відвідували. Особливо якщо це було село, там російських шкіл не було. Але узбецька була слабша за своїм рівнем, тому батьки віддали мене в російську» [3].

Натомість Аметшаєва Ревзіє відвідувала узбецьку школу:

«Зі мною ніхто не займався. Мама була неграмотна, вона лише арабською читала Коран, батько теж арабською вмів читати. Але в них не було освіти. Вдома в нас говорили лише

татарською. Приходили мої подруги-узбечки, і я їм перекладала. Пішла я в узбецьку школу» [4].

Важливе місце в дитинстві займає дозвілля. Саме дитячі ігри та друзі роблять дитинство таким, яким ми його звикли сприймати. Те, в яких умовах народилися ці діти, безумовно вплинуло на це. Іграшок не було, окрім саморобних, а розваги були обмежені умовами, в когось вони відбувалися на городі. Усі респонденти зазначають, що в дитинстві не розрізняли національності, але з легкістю сприймали інші мови: «Корейців ми дразнили корейською, а вони нас – татарською» [3]. Були популярними типові радянські ігри: чижик, лото, стрибачки, а також поширена в Середній Азії гра *лянга* (шматочок козячої чи овечої шкіри, або просто шерсть, до якого кріпився свинець; утворювався невеликий клубок, який «набивали» в різний спосіб, як м'яч).

Абдураманова Шефіка згадує, що мала можливість гратися з лялькою:

«У мене були дуже гарні іграшки, мені дядя з Москви привозив ляльки. У дітей були ляльки з ганчірки. Пам'ятаю, теж колись з такою гралася: це була звичайна хустинка, її згортали в рулончик... Хоча нам подобалося так гратися. Ще батько приносив ялинку, прикрашали її. От цей запах ялівця... В нас були дуже гарні ялинкові прикраси, я їх довго зберігала, поки не вийшла заміж. Свищики я робила з верби, дуже легко виходило це в мене. А ще ліпили з глини, бо нам сказали, що Аллах зліпив людину з глини і вдихнув у неї життя. Ліпили, залишали сохнути, а глина тріскалася. Розчарування, що наші чоловічки не оживали. З кукурудзи, з качана, там же є волосики, теж ляльки робили» [3].

Зовсім інакше звучать спогади Кадирової Надіє, 1951 року народження:

«Пам'ятаю, ми зовсім маленькі були, папа працював у лісгоспі водієм. І нам там дали кімнату, від лісгоспу. От там, пам'ятаю, була конячка, ми всі на ній каталися. Така... як валянка. Іграшок не було. А ялинку... Знаєте, що ми робили? Будь-який кущ зелений зрубали (ми бідно жили) – і у відро з піском ставили. Іграшки були такі, картонні. З серветок вирізали. Цукерки вішали» [6].

Халілова Лілія, 1953 року народження, з цього приводу згадує:

«У козаки-розбійники гралася. Поки тополі були високі (потім їх зрубали), по них лазили. Дівчата, звичайно ж, грали в лікарню, в ляльки. Спочатку обгортки не було, цукерки були без обгортки, а потім стали з'являтися фантики і ми їх стали збирати. В того візьмеш, у того візьмеш... Кожен день цукерок удома не було – це

була розкіш. *Ще пізніше почали грати в тиму-ривців, штаб у нас був, ходили бабусям допомагали»* [10].

Так само важливе значення для дітей мають свята. Серед опитаних респондентів найулюбленішими були Новий рік та 1 Травня. Новий рік святкувався обов'язково, навіть якщо не було можливості мати ялинку та іграшки. 1 Травня – це було свято-феєрія, з прапорцями, гірляндами, демонстраціями та парадом. Більше того, діти любили 1 Травня, бо обов'язково купувалися нові речі. Святкувалися і релігійні, мусульманські свята, хоча й не у всіх родинах. По-перше, все ж таки мала місце радянська антирелігійна політика: чиїсь батьки були партійні, бабусь та дідусів не було поруч і традиція святкування забувалася. По-друге, в тих сім'ях, де дорослі читали Коран та дотримувалися приписів, був сильним страх покарання, дітям заборонялося говорити на вулиці про те, що в дома є Коран. Місцеве узбецьке населення в цьому плані дозволяло собі значно більше, тому іноді святкували разом.

Джемільєва Ленура, яка мала двох найкращих подружок-росіянок, до того ж відвідувала російськомовну школу, згадує цікавий феномен:

«Як не дивно, дні народження ми не святкували чомусь. Я не пам'ятаю, щоб мої батьки справляли таку подію, як день народження, не було такого... Новий рік, мабуть. Пам'ятаю, ми ходили з подружками “Сію, сію, посіваю”, колядки. Тринадцятого чи коли там... Під Старий Новий рік? Бойчечак узбецький (свято весни. – М. К.)» [5].

Щось схоже є в спогадах Халілової Лілії, тільки їхня родина «святкувала» Великдень:

«1 Травня, Пасху святкували, приходили люди: “Христос воскрес!”, а ми відповідали: “Воістину воскрес!”. 1 Травня любили, тому що “травневі” були гарні. На 1 Травня вже тепло, можна було піти кудись з батьками, розстелити ковдру. Ще любили вибори. Це теж для нас було свято. Тоді люди не як зараз: прийшли-пішли. Ті, хто давно не бачився, мали змогу побачити один одного на виборах. Шашлики готували, смачненьке привозили. 7 листопада ще. Новий рік» [10].

Кадирова Надіє згадує, що в їхній сім'ї релігійні свята не святкували:

«У радянський час нам не дозволяли святкувати Ураза-байрам, Курбан-байрам, так само і Пасхи російські не святкували, а всі якось це приховано робили. Любили 1 Травня, на демонстрації ходили, до нас гості приїжджали. Батьки купували такі дешеві матеріали, сарафанчики шили, танкетки» [6].

А от у родині Аметшаєвих релігійні свята справлялися:

«Святкували релігійні свята: Ураза-байрам (свято, що відзначають після закінчення Рамазану. – М. К.) та Курбан-байрам (традиційне мусульманське свято, присвячене завершенню хаджу. – М. К.). Мої батьки були молоді, і до нас на свята приїжджали племінники та племінниці, тому що їхні батьки вже померли, а мої їм стали за батьків. Зранку, я не встигала прокинутися, постійно кава, чай, солодоці. Радянські свята любили, бо на парад ходили. А тоді, в 3–4 класі, ми обов'язково мали йти на парад. Голубів з картону робили, прапорці. Змушували йти на парад. 1 Травня і 7 листопада паради були. Купували обновки» [4].

У 1950-х роках ще живий був рудимент перших років депортації – звинувачення у зраді на адресу дітей кримських татар звучали доволі часто. Інші діти під час сварки, або прагнучи образити, могли сказати «Ви, татари, зрадники» або «Ви продажні». З роками цих образ ставало менше. Тобто ми не відстежуємо їх критичну кількість у спогадах дітей 1960-х років. Цілком можливо, що це було поширено лише в сільській місцевості, де першочергово були розселені кримські татари і де штучно було створене таке уявлення про кримців.

Абдураманова Шефіка згадує це так:

«Те, що ми зрадники, нас називали всюди, інакше і бути не могло. Це був ярлик. Мама мене влаштовувала в дитячий садок. Але завідувача була росіянка... Ми були діти-ізгої... Таке відчуття, ніби ти жаба і всім огидно тебе брати в руки, і навіть дивитися брідко» [3].

Кадирова Надіє згадує, що їй було років десять – одинадцять, коли в школі російська дівчинка назвала її «продажною»:

«У школі мене якось дівчинка, російська дівчинка, назвала продажною. Я пам'ятаю, я схопила її за волосся, побила її. Прийшла додому в сльозах, питаю в мами: “Мамо, чому вона мене назвала продажною?”. Звичайно, її мама прийшла: “Ваша дочка побила мою дочку”. А я сказала: “А Ви спитайте за що. Ваша дочка назвала мене продажною. Кого я продала і що я продала?”» [6].

Варто зазначити, що дитинство кримських татар у 1950-х роках припало на своєрідний вакуум. Тих, чие дитинство припадало на ці роки, можна назвати *postgeneration*: ці діти не були свідками депортації, але їхня історична пам'ять формувалася в рамках сімейних наративів та під впливом ззовні. Це було покоління, яке батьки дбайливо оберігали від травми, а знання про

депортацію просочувалося з випадкових розмов дорослих чи звинувачень у зраді на вулиці. Діти були позбавлені комплексу віктимності, вони елементарно не знали про завдану їхньому народові «травму». Тому для більшості з них перші зіткнення з дискримінацією були шоком, вони справді не розуміли, кого вони зрадили.

Опитаним респондентам через наведені причини було важко відповідати на запитання «Коли Ви вперше почули, що живете не на своїй Батьківщині?». Знання про депортацію, набуті в дорослому віці, глибоко проникали в пам'ять, і більшість респондентів попервах відповідали: «Ми, кримські татари, знали про це із самого дитинства». Відповіді ж на дублюючі запитання давали трохи іншу картину: хтось відповідав «у молодших класах», хтось казав «у свідомому віці».

Джемілева Ленура пов'язує ці спогади з тим, що їх називали зрадниками в молодшій школі. Вона вважає, що саме тоді зрозуміла, що вони живуть не на своїй Батьківщині [5]. Абдураманова Шефіка так само згадує, що це було пов'язано із звинуваченнями в зраді. Але вона зазначає, що батьки її оберігали від цих знань, але повсякчас чула «К'ирим, К'ирим». Каже, що «це було як земля обітована». Але додає, що зрозуміла це все ж таки «у свідомому віці» [3].

Кадирова Надіє згадує, що вона не чула про це до 10 років:

«Що цікаво, нам навіть мама про це не казала. А потім, мені було 10 років, почали приходити, збирали гроші ті люди, що в Москві проживали це все, по татарській лінії... І вони збирали гроші, хто скільки міг, аби їм доїхати і жити там. Потім я в мами спитала: "А в чому справа?" І мама мені розказала, що була депортація 1944 р., що ми вислані» [6].

Разом з тим Аметшаєва Ревзіє впевнена, що їм ніхто ніколи такого не казав [4]. Маметова Ава-Шерфе згадує, що почала дізнаватися про історію свого народу вже в училищі [7].

Мустафаєва Гульсум стверджує, що в дитинстві їм казали, що вони живуть не на своїй Батьківщині. Батько завжди наголошував на тому, що родина повернеться в Крим, що їхня Батьківщина саме там [8].

Варто відзначити, що значною була присутність Криму в сімейних нарративах. Хоча й надії як такої не було, але про повернення мріяли. І саме як про омріяний край про нього й говорили.

Абдураманова Шефіка згадує, що все порівнювали з Кримом, батьки постійно казали: «В Криму все було не таке»:

«От навіть сідали за стіл, брали виноград: "Хіба це виноград? От у Криму був виноград! Хіба це яблука? От у Криму були яблука!" Якщо хтось приїжджав з Криму, то привозив воду у фляжці. Запливуть якомога далі в море, наберуть водички, поки довезуть – вона затухне, привозять: "От це вода з Чорного моря!" Якщо хтось хворіє, то по ковточку. Казали, що все там інше, навіть на рівні побутових дрібниць. Все було опоетизовано. І навіть коли казали, що там смак інший, це не були якісь гастрономічні примхи. Я коли сюди приїхала (в Крим. – М. К.), мені не сподобалися фрукти: вони водянисті, без смаку. В Узбекистані більше сонця, воно солодші та ароматніші» [3].

Хоча були сім'ї, де замовчування призводило до того, що діти сприймали Узбекистан як свою батьківщину досить тривалий час. Тут цілком доцільно висунути гіпотезу про часткову асиміляцію, радянізацію кримських татар, спираючись на дитячі спогади наших респондентів. Важко не помітити популярність радянських свят, вуличних ігор. Халілова Лілія з цього приводу згадує:

«Селище, в якому я жила, було слов'янським... Папа в мене в партію вступив, він був такий, ідейний. І коли з'явився телевізор і ми почали дивитися художні фільми, то ми на них росли. Я любила фільми про Леніна. Газет багато отримували. Грошей не було, а все одно передплачували, всмоктували інформацію. І я завжди дивилася некролог, а там завжди було написано: "Помер член партії ВКП(б) з такого-то року". І я, маленька дівчинка, завжди думала: "Ось виросту, вступлю в партію, буду жити довго-довго, а потім помру і напишуть: "Помер член ВКП(б) з такого-то року"» [10].

Хоча голод та висока смертність, властиві першим рокам після виселення, вже відступили, а з трудармії повернулися чоловіки, все одно умови існування були більш ніж важкими. Тут достатньо зазначити, що більшість респондентів у дитинстві не мала повноцінних іграшок, а бавилася саморобними ляльками з ганчір'я. Респонденти пригадують, що в дитинстві вони жили бідно, на межі, були вимушені відмовлятися від предметів побуту заради їжі.

Деякі респонденти пригадують, що дітьми також були залучені до збирання бавовни, а абсолютна більшість була привчена до праці з дитинства, бо існувала життєва необхідність у допомозі батькам у господарстві. Про освіту кримськотатарською мовою навіть не мріяли, за щастя було вчитися в російській школі, бо узбецькі були набагато нижчі за рівнем. Кримськотатарську мову використовували лише

в родині, і то не всі. Деякі респонденти зазначають, що їм легше було думати та говорити російською. Певною мірою можна зробити висновок про радянізацію кримськотатарського населення.

Слід відзначити, що не всі наші респонденти в дитинстві знали про депортацію чи те, що їхньою батьківщиною є Крим. На нашу думку, це є різновидом батьківської опіки, вичікування, коли дитина буде готова сприйняти таку інформацію. Були поодинокі випадки, коли дізнавалися вже в училищі або в університеті.

У деяких родинх існувала надія на швидке повернення, що постійно артикулювалася: «Це

не наша земля, наша Батьківщина – Крим, ми обов'язково повернемося». Утім, у більшості сімей у відкритий спосіб такі речі не проговорювалися, бо живим був страх перед спецорганами, в таких випадках діти чули лише те, про що шепотіли між собою батьки.

Але більшість згадує, що образ Криму був присутнім у родинних розмовах. Батьки розповідали дітям про Крим як про далеку та омріяну землю, *Єшилъ ада*, зелений острів. Багата природа та помірний клімат півострова порівнювалися із засушливими степами Узбекистану. Навіть азовські степи Керченського півострова змальовували як квітучі простори між двох морів.

Список літератури

1. Земсков В. Н. Спецпоселенцы (по документации НКВД – МВД СССР) / В. Н. Земсков // Социологические исследования. – М. : Наука, 1990. – № 11. – С. 3–17.
2. Зінченко Ю. І. Кримські татари. Історичний нарис / Ю. І. Зінченко. – К. : Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 1998. – 210 с.
3. ОА. – Інтерв'ю: Абдураманова Шефіка. – 09.01.14.
4. ОА. – Інтерв'ю: Аметшаєва Ревзіє. – 10.01.14.
5. ОА. – Інтерв'ю: Джемільєва Ленура. – 09.01.14.
6. ОА. – Інтерв'ю: Кадирова Надіє. – 09.01.14.
7. ОА. – Інтерв'ю: Мамстова Ава-Шерфе. – 08.01.14.
8. ОА. – Інтерв'ю: Мустафаєва Гульсум. – 08.01.14.
9. ОА. – Інтерв'ю: Халілов Джізаїр. – 28.10.13.
10. ОА. – Інтерв'ю: Халілова Лілія. – 10.01.14.
11. Полян П. М. Не по своей воле: история и география принудительных миграций в СССР / П. М. Полян. – М. : Мемориал, 2001. – 326 с.
12. Fisher A. The Crimean Tatars / Alan Fisher. – Stanford : Hoover Institution Press, 1978. – 261 p.
13. Uehling G. Beyond memory: the Crimean Tatars' deportation and return / Greta Uehling. – New York : Palgrave Macmillan, 2004. – 294 p.

M. Kisly

CHILDHOOD OF DEPORTED CRIMEAN TATARS IN UZBEKISTAN IN THE 1950s (based on recollections)

The article based on the oral testimonies examines living conditions, everyday practices, and family narratives of the Crimean Tatars' generation of 1950s who were born in exile.

Keywords: Crimean Tatars, deportation, Uzbekistan, childhood, everyday practice, testimonies.

Матеріал надійшов 16.03.2015